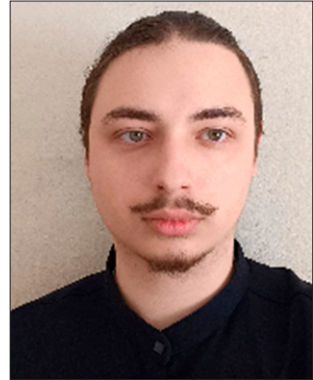

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-2-4>
 УДК 111:122/129:141:171

Денис Смородов

Метафізичні засади війни в філософії Геракліта Ефеського

Актуальність. У статті здійснено філософсько-онтологічний аналіз концепції війни крізь призму думки Геракліта Ефеського. Показано, що, попри фрагментарність джерел та багатозначність його висловів, його вчення формує оригінальну онтологічну модель, у межах якої війна та конфлікт постають не як історичні випадковості, а як фундаментальні принципи світового буття. **Метою** цього дослідження є звернути увагу на те, що Геракліт сам виніс «на поверхню» свого філософського вчення про війну. **Методи.** У цьому дослідженні продемонстровано, що ключова ідея філософії Геракліта боротьби протилежностей, яка визначає структуру й динаміку світу, відкриває можливість інтерпретації війни як універсального онтологічного закону. Геракліт стверджує, що саме напруга між протилежними початками породжує порядок, гармонію й рух. Така інтерпретація виходить далеко за межі традиційного історичного чи морального аналізу війни, надаючи їй значення всесвітнього принципу становлення. **Новизна.** У дослідженні також розширена проблематика онтологічної перспективи радикальної зміни поглядів на історію. Замість того, щоб бачити в історичних конфліктах відхилення чи збій у світовому порядку, модель Геракліта трактує їх як закономірні прояви буттєвої динаміки, де руйнування є передумовою виникнення нового. Таким чином, боротьба постає не як аномалія, а як необхідна умова онтологічного процесу. **Висновки.** Досліджено, що антична філософія, попри її віддаленість у часі, зберігає здатність пояснювати сучасні соціально-історичні процеси на рівні фундаментальних структур буття. Бачення Гераклітом конфлікту, як універсального принципу пропонує альтернативу поширеним сьогодні психологічним, політичним або етичним моделям аналізу війни, повертаючи філософську увагу до глибинних механізмів становлення світу. Саме онтологія боротьби Геракліта пропонує повернення до первісного завдання філософії – осмислення буття як такого – та дозволяє побачити в конфлікті не лише трагедію людської історії, а й необхідність.

Ключові слова: філософія, Геракліт, метафізика, війна, Логос, дихотомія, античність, боротьба.

© Денис Смородов, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Вступ

Ступінь розробки проблематики філософії Геракліта засвідчує значна кількість її досліджень. Його роботи включили у «Фрагменти досократиків» Германа Дільса, до його ідей зверталися Освальд Шпенглер, Джон Бурнет, Олексій Лосєв, і навіть Марк Тулій Цицерон. Його ім'я також виринали у роботах таких мислителів як Фердинанд Ласаль, Фрідріх Шляйєрмахер, Едвард Бернейс, Густав Тайхмюлер, Отто Пфляйдерер та багатьох інших філософів та мислителів «після вступного збірника та упорядкування фрагментів Геракліта Шляйєрмахером, а також науково академічних праць та доповнень Бернейса, Лассаль, Шустер, Тайхмюллер та Пфляйдерер послідовно зробили чотири спроби реконструювати або інтерпретувати філософську систему Геракліта» [Patrick 1889: 2], з чого можна зробити висновок що фігура Геракліта зовсім не байдужа історії філософії, хоча й досі залишається оповитою туманом загадковості.

Біографія Геракліта не менш промовиста, ніж його афоризми. За свідченням, яке передає Діоген Лаертський, Геракліт походив із роду жерців храму Артеміди в Ефесі, однак добровільно відмовився від почесного звання на користь молодшого брата, демонструючи зневагу до титулів і суспільних привілеїв «Діоген пише, що Геракліт поступився своєму братові царською владою» [Тихолаз 1996: 2]. Його бунтівна вдача і незалежність мислення виявлялися навіть у повсякденних ситуаціях. Так, відомий епізод, коли, замість участі в політичному житті свого полісу, Геракліт пішов до храму Артеміди щоб пограти з дітьми: «...не дивно, що, відмовившись дати ефесцям закони, він усамітнився в храмі Артеміди, де віддавався грі з хлопцями в астрагали» [Тихолаз 1996: 2]. На зауваження співгромадян він відповів, що їхні політичні суперечки ще гірше дитячих ігор «час – це дитина, яка переміщує фішки в грі; королівська влада – це влада дитини» [Harris 2015: 12].

Інший випадок, коли до Геракліта завітали послы, ігноруючи встановлений етикет він запропонував їм присісти поряд, та зауважив: «І тут є боги» [Harris 2015: 33]. Цим висловом філософ підкреслив, що божественне можна віднайти не лише у священному місці, але й у повсякденних обставинах.

Навіть історії про смерть Геракліта сповнені символізму. За одними переказами, він помер від водянки, за іншими він загинув у жерлі вулкана. Ці легенди радше відображають ставлення співгромадян до його постаті, ніж містять достовірні біографічні факти, але вони красномовно свідчать про глибину міфологізації його образу. Як вже зазначалося філософська спадщина Геракліта дійшла до нас лише у вигляді фрагментів та переказів інших мислителів. Тому будь-яка її реконструкція залишається гіпотетичною та відкритою до інтерпретацій. Зокрема, його

морально-етичні погляди складно відтворити у повністю завершеній формі, але навіть наявні уривки справді дозволяють розкрити головні напрями його думки, до певних меж.

Головною перешкодою до відкритого та повного розуміння філософії Геракліта, являється, як правило сам Геракліт, а вірніше його стиль. Як зазначає дослідник, «він довірив своє послання коротким висловлюванням (афоризмам), «подрібненим» і навмисно неоднозначним; це принесло йому прізвисько «Темного» (*skoteinós*) ще в античну добу» [Еко, & Федріга 2021: 60].

Саме тому філософські концепції Геракліта є одними з найзагадковіших у світовій філософії. Особливість Геракліта полягає у його свідомій афористичності та парадоксальності викладу концепцій, що досить складно піддається структуризації, та інтерпретації. У такому стилі відзеркалюється характер самого філософа, «у будь-якому разі наголошується на філософському значенні, яке саме по собі вплинуло на вибір форми його вираження через афоризми... Автор подібних текстів володіє якимось вищим знанням, що відкривається тим небагатьом, котрі здатні його зрозуміти» [Еко, & Федріга 2021: 60].

Але незважаючи на складність оригінальних текстів, замість того щоб прагнути одразу проникнути у найглибші рівні його мислення, або звертати увагу на кожний соціальний коментар, яких він залишив немало, все ж таки продуктивніше звернути увагу на те, що Геракліт сам виніс «*на поверхню*» свого вчення, що і є **метою** цього дослідження. Такі ідеї, попри складність стилю, мають виразний і послідовний зміст, з якого можна вивести вже певну зрозумілу картину.

Методи.

Постійна змінюваність світу як необхідність його існування, і виникаюча з нього дихотомічна боротьба протилежностей

Обираючи відправну точку його філософії, слід звернутися до всесвіту взагалі, про який Геракліт говорить: «цей всесвіт, однаковий для всіх, не був створений жодним богом чи людиною, але він завжди був, є і буде – вічним живим вогнем, що закономірно розпалюється і закономірно згасає» [Harris 2015: 16].

У цій короткій, але надзвичайно насиченій фразі зосереджена вся сутність космосу Геракліта. Всесвіт як вже було сказано, це вічний процес, що існує за певними законами. Його природа тотожна вогню, який виступає певним символом. Такий «вогонь» живе у *закономірному* ритмі розпалювання та згасання, що означає його раціональний характер, відсутність повної хаотичності в його поведінці. Масштабуючи метафору вогню на весь всесвіт, виходить що і всесвіт також існує в межах певних правил,

які опосередковують його існування. В іншому фрагменті мислитель говорить: «фази вогню – це жага й ситість» [Harris 2105: 1], або ще: «він (вогонь) розширюється і знову збирається; він просувається і відступає» [Harris 2015: 17] що все більше підкреслює постійну змінюваність всесвіту, але лише в певних межах, крайнощах, за які він не виходить.

Також у природі самого буття Геракліт виявляє подвійність всього в структурі всесвіту, дихотомію, яка водночас є джерелом руху. Геракліт не зупиняється лише на цьому образі, він говорить про взаємний перехід усього в усьому: «існує обмін усього на вогонь і вогню на все, так само як товарів на золото і золота на товари» [Harris 2015: 15]. В контексті «обміну на золото» можна обережно зазначити, що золото і товари мають дихотомічний характер, тобто протилежності по суті, і переходять один в одного абсолютно таким же чином як і зазначено тут: «коли земля розтане в море, отримана кількість буде такою ж, як і до того, як море затверділо в землю» [Harris 2015: 18].

Цей принцип можна порівняти з фізичними законами обміну між потенційною і кінетичною енергією, або одразу з тими ж економічними відносинами, де гроші переходять від одного до іншого, але не зникають повністю. Звідси постає його, мабуть, найвідоміший принцип: «усе тече, ніщо не стоїть на місці; усе перебуває в русі, й ніщо не залишається нерухомим» [Harris 2015: 1]. А в ще більш афористичній формі: «не можна двічі увійти в одну й ту саму річку...» [Harris 2015: 11]. Ця думка, яка стала відомим символом його вчення, виражає не лише мінливість світу, а й неможливість статичного існування в ньому взагалі.

Виклад основних результатів дослідження

Єдність протилежностей в основі і принцип боротьби як самоорганізуючого закону світу

Встановлені Гераклітом закономірності буття, а також логічні наслідки, що з них випливають, він узагальнює в понятті *Логосу* (грец. *λόγος*), яке традиційно перекладають як «слово», «закон», або «розумний принцип». *Логос* – не просто якесь слово чи моральний закон, він уособлює всесвітній порядок, правила реальності, що пронизують все існуюче. *Логос* є спільним і очевидним для всіх, однак, як зауважує сам Геракліт, більшість людей не здатні його побачити: «хоча цей *Логос* вічно дійсний, люди все ж не здатні його зрозуміти» [Harris 2015: 3]. Для Геракліта тут ключовим стає пробудження свідомості до очевидного і водночас фундаментального порядку світу.

Разом із поняттям *Логосу* Геракліт розвиває ідею єдності протилежностей, роблячи важливий крок уперед у розумінні суперечності. На відміну від звичного дуалістичного мислення, що розводить протилежнос-

ті як несумісні, він показує їх внутрішню єдність «люди не розуміють, як те, що суперечить самому собі, узгоджується саме з собою. У вигині спини інструмента є гармонія, як у випадку з дугою і струною» [Harris 2015: 54]. У цих висловах Геракліт демонструє незвичайно прогресивне мислення. Він вважає, що протилежності не існують самі по собі, бо вони виникають лише внаслідок здатності розрізняти прояви однієї сутності: «Шлях угору і шлях униз – це один і той самий шлях» [Harris 2015: 50]. Так, чорний і білий це лише різні модуси кольору, рух угору і вниз є різними напрямками одного шляху, а дуга й струна це лише частини єдиного інструмента.

Присутність протилежностей у світі водночас передбачає існування гармонії, або, як каже сам Геракліт «*мудрості*». Тут логічно викривається, що жоден інструмент не може складатися лише зі струни, бо тоді він не заграє, для нього потрібна також і дуга, що створює напруження між двома елементами. Дуга і струна дихотомічні по своїй суті, тобто знову ж таки протилежні. Саме взаємодія напружених протилежностей народжує звук, а налагодженість їх «*боротьби*» викриває гармонію. Геракліт узагальнює цю думку в ідеї боротьби як джерела єдності: «протилежність приносить злагоду. З розбрату народжується найпрекрасніша гармонія» [Harris 2015: 46].

Таким чином, *Вогонь*, *Логос* і *Боротьба* протилежностей утворюють у Геракліта цілісну метафізичну систему постійного становлення, у якій гармонія досягається не через усунення суперечностей, тобто «поборення» однієї сторони іншою, а через їхнє динамічне спів-витискання.

Метафізика війни у Геракліта найповніше розкривається саме через принцип боротьби протилежностей, який становить основу його онтології, яку вже відзначає Умберто Еко: «...вони розумітимуть, що природа є пронизаною справжньою «війною» поміж протилежними силами, що, крім того, саме в цьому полягає принцип космічного порядку» [Еко, & Федріга 2021: 61].

Цей самоорганізуючий закон світобудови не допускає остаточної перемоги жодної зі сторін у вічному протистоянні, забезпечуючи тим самим динамічну рівновагу буття.

Геракліт прямо ототожнює боротьбу з війною, зазначаючи: «слід розуміти, що війна є звичайним явищем, що боротьба є справедливістю, і що все відбувається через примус боротьби» [Harris 2015: 13]. У цьому вислові війна постає не як випадкове чи руйнівне явище, а як фундаментальний принцип, що забезпечує саму можливість існування світу. Це змінює масштаби цього поняття, яке тепер охоплює не лише соціальну чи етичну площину, а й космологічний рівень, де боротьба виступає необхідною умовою буття, до того ж символічний характер вогню тут викривається під новим кутом, додаючи більшої глибини і самому всесвіту.

Гераклітова метафізика війни

Розглядаючи Логос як закон єдності протилежностей, Геракліт показує, що мир і війна є взаємозумовленими частинами єдиного порядку. На онтологічному рівні мир можливий лише завдяки існуванню війни, як і війна можлива лише завдяки можливості миру, через необхідність наявності протилежностей. Їх співіснування є необхідною умовою їх існування взагалі. Недаремно Геракліт полемізує з Гомером: «Гомер помилявся, кажучи: «О, якби зникла сварка між богами та людьми!». Бо якби це сталося, тоді все перестало б існувати» [Harris 2015: 14]. В зникненні сварки відбулася б втрата будь-якого розрізнення між речами взагалі, бо зникли б і боги, і люди, все розчинилося б у неподільній єдності, «повернулося б у вогонь». Дихотомізація богів і людей – це те що створює можливість їх розділення, як і можливість їх взаємодії. Отже, відсутність їх *конфлікту*, або інакше *боротьби* – означала б відсутність життя, розвитку та самого буття.

Ще радикальніше Геракліт формулює свою думку у фрагменті: «Війна – це водночас батько і цар усіх; одних вона виявила як богів, інших – як людей; одних зробила рабами, інших – вільними» [Harris 2015: 13]. У цьому афоризмі можна зрозуміти що війна в розумінні Геракліта набуває онтологічного статусу, де вона стає джерелом усіх форм буття. Війна не зводиться до руйнації а навпаки, вона є творчим принципом, що формує світ у його різноманітті та русі. Саме через боротьбу світ постає як процес становлення, де кожна річ існує завдяки постійному напруженню протилежних сил.

Отже, дихотомія війни й миру у Геракліта – не просте протиставлення хаосу й порядку, а взаємодія руху та стабільності, зміни й непорушності. Множинність всередині всесвіту встановлює необхідність боротьби протилежностей, що й є онтологічним базисом метафізичної теорії Геракліта. Вислів «Війна – це водночас батько і цар усіх...» [Harris 2015: 13] підкреслює універсальність конфлікту як онтологічного принципу. Світ перебуває у вічній боротьбі, але саме ця боротьба забезпечує його існування.

Таким чином, поняття війни для Геракліта не випадковий образ і не поетична метафора, а концептуальний вираз тієї напруги, завдяки якій утримується рівновага світу «Війна – батько всього сущого. Саме ця протилежна напруга тримає речі разом, подібно до натягу дуги і струни, і хоча це приховане налаштування, воно краще за будь-яке відкрите» [Burnet 1928: 62].

Те, що з людської точки зору здається несправедливим або жорстоким, у масштабі *Логосу* може бути несподівано необхідним «Так само, як у повсякденному житті ми інтерпретуємо кожне сприйняття згідно з власними ментальними формами, ми схильні вкладати власні думки

в кожне висловлювання давніх авторів, а потім – часто без злого наміру плинемо використовувати їх для підтримки наших улюблених систем сучасності» [Patrick 1889: 2].

Новизна

З цього й постає проблематика морально-етичного базису явищ у світі Геракліта. Його філософія, при всій своїй глибині та універсальності, створює спокусу інтерпретації через призму сучасних категорій, як етичних так і політичних. Така філософія звісно легко може стати об'єктом радикальної мілітаризації, а ідеї боротьби, конфлікту, «війни як батька всього» може бути серйозним виправданням будь якого насильства, панування чи навіть детермінізму сили.

Однак подібне тлумачення суттєво спотворює онтологічну нейтральність світу Геракліта. У своїй суті вона не має нічого спільного з моралізаторством або апологією війни як суспільного феномену. Геракліт не закликає до війни як такої, він лише *описує* онтологічний закон, за яким існує світ. Його «війна» найвіддаленіша від політичних суперечок, існує в певному вакуумі метафізичного простору, по суті опосередковуючи можливість існування моралі як такої, а не її конкретну форму проявлення.

Саме тому говорити про морально-етичні категорії у контексті метафізики війни Геракліта слід з великою обережністю. Для Геракліта поняття добра і зла не є абсолютними, вони відносні й взаємопов'язані, як день і ніч, життя і смерть.

Висновок. Морально-етичні наслідки концепції

Геракліт, у першу чергу говорить про онтологічне, а тільки потім про етичне. Хоча його інтерес неодноразово був спрямований на моральних засудженнях своїх співгромадян, сама серцевина цієї концепції залишається цілеспрямовано, на природу існування як таку. Тому тут моральні судження мають лише другорядне значення і не викривають справжньою значущості його ідей.

Можна сказати, що Геракліт мислить *за межами моралі*. Не просто аморально, а до-морально, у просторі онтології, де не існує «правильного» чи «неправильного». Такий світ, не просто світ моральних оцінок, а світ структурних взаємозв'язків, де суперечності необхідно мають своє місце й функцію, бо включаються у нього як його частини.

Посилання:

Еко, У., & Федріга, Р. (2021). *Історія філософії. античність та середньовіччя* (Ю. Григоренко, & О. Юдін, пер.). Харків: Фоліо.

- Тихолаз, А. Г. (1996). Геракліт Темний з ефеса: філософ та його вчення. *Наукові записки: Філософія та релігієзнавство*, (1), 5-23. Київ: НАУКМА.
- Burnet, J. (1928). *Greek Philosophy: Thales to Plato*. London: Macmillan and Co.
- Harris, W. (2015). *Heraclitus: The Complete Philosophical Fragments*. Middlebury College.
- Patrick, G. T. W. (1889). *The Fragments of the Work of Heraclitus of Ephesus on Nature; Translated from the Greek Text of Bywater, with an Introduction Historical and Critical*. Baltimore: Press of Isaac Friedenwald.

References:

- Burnet, J. (1928). *Greek Philosophy: Thales to Plato*. London: Macmillan and Co.
- Eco, U., & Fedriga, R. (2021). *History of Philosophy. Antiquity and the Middle Ages* (Y. Grigorenko, & O. Yudin, trans.). Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
- Harris, W. (2015). *Heraclitus: The Complete Philosophical Fragments*. Middlebury: Middlebury College.
- Patrick, G. T. W. (1889). *The Fragments of the Work of Heraclitus of Ephesus on Nature; Translated from the Greek Text of Bywater, with an Introduction Historical and Critical*. Baltimore: Press of Isaac Friedenwald.
- Tykhola, A. G. (1996). Heraclitus the Dark of Ephesus: The Philosopher and His Teachings. [In Ukrainian]. *Scientific Notes: Philosophy and Religious Studies*, (1), 5-23.

Denis Smorudov. Metaphysical Foundations of War in the Philosophy of Heraclitus of Ephesus

Relevance. The article presents a philosophical-ontological analysis of the concept of war through the lens of the thought of Heraclitus of Ephesus. It is shown that, despite the fragmentary nature of the sources and the polyvalence of his sayings, his doctrine articulates an original ontological model in which war and conflict appear not as historical contingencies but as fundamental principles of worldly being. **The purpose** of this study is to draw attention to the fact that Heraclitus himself brought to the surface of his philosophical doctrine of war. **Methods.** The study demonstrates that the key idea of Heraclitus's philosophy – the struggle of opposites, which determines the structure and dynamics of the world – opens the possibility of interpreting war as a universal ontological law. Heraclitus asserts that it is precisely the tension between opposing principles that gives rise to order, harmony, and motion. Such an interpretation goes far beyond the traditional historical or moral analysis of war, granting it the status of a cosmic principle of becoming. **Novelty.** The research further shows that this ontological perspective radically transforms the view of history. Rather than treating historical conflicts as deviations or malfunctions within the world order, Heraclitus's model regards them as lawful manifestations of ontological dynamics, where destruction serves as the precondition for the emergence of the new. Thus, struggle appears not as an anomaly but as a necessary condition of the ontological process. **Conclusion.** It is demonstrated that ancient philosophy, despite its temporal distance, retains the capacity to illuminate contemporary socio-historical processes at the level of the fundamental structures of being. Heraclitus's conception of conflict as a universal principle offers an alternative to the psychological, political, or

ethical models of war analysis prevalent today, redirecting philosophical attention to the deeper mechanisms of the world's becoming. It is precisely Heraclitus's ontology of struggle that offers a return to the original task of philosophy – the comprehension of being as such – and makes it possible to see in conflict not only the tragedy of human history but also its necessity.

Keywords: *philosophy, Heraclitus, metaphysics, war, Logos, dichotomy, antiquity, tension.*

Сморудов, Денис, магістрант ОП «Філософія медійних практик», Національний Університет «Одеська Юридична Академія». Сфера наукових інтересів: філософія, історія філософії, морально-етична філософія, релігійна філософія, політична філософія, військова філософія.

E-mail: smorudov03@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6792-9678>

Smorudov, Denis, Master's student of the educational program «Philosophy of Media Practices», National University «Odesa Law Academy». Research interests: philosophy, history of philosophy, moral and ethical philosophy, philosophy of religion, political philosophy, philosophy of war.

E-mail: smorudov03@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6792-9678>

Перше подання / Received: 11.11.2025

Прийнято до друку / Accepted: 29.12.2025

Опубліковано / Published: 31.12.2025